

"ШЫН" — бистин төөгүвүс, бодалдар илередикчизи

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 85 (16147) ◊ 1999 чылдың ноябрь 27, суббота ◊ Ат салган шагы 20.00 ◊ Садар өртөз 2 рубль.

Президенттин аял-албаны

"ТООЛДА ДЕГ..."

"Магалыг-ла шаг-дыр бо, тоолда дег, киж и көрбөөн чүүлүп көрүп чорур" деп, Президент Ш. Д. Ооржак Кызылда 2 дугаар божудалга бажыңыга килсородо дамчыдар чаа станцияны ажыдып тура чугаалады.

Дүүн республикага Ие хуну демдеглезин-биле холбаштыр Тыва Республиканы Чазаа база Президент Ш. Д. Ооржактын кириген үлүү-биле Сибирьде бир дугаар килсородо дамчылар станцияны бистин республикага ажыткан. Бо станцияны ажыдырыга Президент 1,5 млн рубльди тускайлап берген. Оон мурунда эмнедеге бир чылда 40 ажыг база оон кырынга чаа төрүттүнгү чаштарга хергелзери-биле ийи баллон килсороду сонгаартан эккеп, акша-копеек хөй чарыгатынып турган болза, ам килсороду тускай аппарат-биле үш каытка хары уда ажыглар арга тывылган. Чаа станцияны кызыл кожазын Ш. Д. Ооржак кес-

кеш, кадык камгалал сайдынын оралакчызы Т. М. Ондарга, кол эмчи Е. К. Норбуга болгаш божудалга бажыңнын коллективинге өөрүп четкиргенин илереткен

(Божудалга бажыңыңдын репортажы даразында номерден номчуур силер).

ТР-нің Чазаанда

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Тыва Республиканың Чазааның ноябрь 25-те болуп өрткөн өөлчөгүл хуралында республика уjur-дузалыг дөртөн ажыг айтырыгларын чугаалашкан.

Президент Чазаа Баштыны Ш. Д. Ооржак Москвага ийи чеди хонук дургуунда ажылап кылып чоранынын түннелдерин Чазаа кежигүнеринге чугаалап берген. РФ-тин Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинин хуралына киришкен. Чурт-тун политиктиг, экономикактиг база социал амдыралыңга уjur-дузалыг дөртөн ажыг айтырыгларын анаа сайгарып көргөш, чогуур доктаалдарын, хоойлуларын хүлээп алганын ол дынаткан. Күрүне Думазынын депутаттарынын сонгудаларыңга хамаарышкан ажыдылган база чоруткан.

Россия Федерациязының Чазааның сентябрь 16-да хүлээп алганы "Тыва Республиканың социал-экономиктиг байдалын чогумчудар болгаш республика бюджетинин орулгалыг кезээниң быжырымчалыг өздүлдезинге негелделерин тургузар талазы-биле хемчеглер дугайында" доктаалында айткан чүүдлерин күүседир талазы-биле Чазаага ажыларын кылган. Республиканың экономиказын хөгжүдеринге угланган дугурулгаларын РФ-тин Экономика яамызының харысалгалыг ажылашчылары-биле чоруткан. "Тыва кобальт" комбинатында, кылдыңган телевизилерин амдыралга боттандырып-биле камгалаар, акшаландыра дугайында чугааларын кылган. Оон беш төлевилелди акшаландыраар. "Каа-Хем" хөмүр-дүш уругайыңны ажыл-чорудулганын чогумчудар дугайында Чазаага чугаалашкан, оон деткичени алган, бо айтырыгын сайгарышканын ам-даа уламчылаар, ол биске ажыктыг болурун Президент айткан.

Тыва Республиканың 2000 чылда бюджетин камгалаар дээш Президент, оон командазы, Күрүне Думазынын депутаты Ш. А. Салчак, ТР-нің Дээди Хуралынын Даргазы Ш. В. Кара-оол, Дээди Хуралынын комитет даргазы Г. Ч. Шарып уругайыңны кылган Ш. Д. Ооржак демдеглезин. Оон түннелдеринге трансфертти 1 миллиард 99 мил-

ону күүседиринге хамаарыштыр хемчеглерин ажылап кылырын чугула деп санаан.

"Россия-моол кызыгаарынын тыва участогунда байдалды чогумчудар талазы-биле хемчеглер дугайында" доктаалды Чазаа хуралы хүлээп алган. Кызылдың кыдыгаар отряды кызыгаар камгалалын күштелдирер дээш чамдык хемчеглерин сөөлгү чылдарда ап чорутканын мында демдеглезин. Ынчалза-даа контрабанда, мал оорлар, анчаар дээш күрүне кызыгаар үрээри өзүп турар. Кызыгаар эртин мал оорлаары көвүдээн, ок-боону ажылап турары байдалды нарыыдаткан. Бо чылды тос айларында Россияның хамаатыларындан 2335 баш малды оорлаан дугайында 45 билдиринишкен. Моолдун хамаатыларындан 2673 баш малды оорлаан дугайында 89 билдиринишкен кирген. Бо чылын үш удаа боону ажылааны демдеглеттинген. Түннелдерде 2 киж и өлгөн, 2 киж и балинган. Бо болза кызыгаар камгалаар шериглерин санынын өзвезинде, материал-техниктиг хандырылганын четезинден болган. Кызыгаарда байдалды экижидер талазы-биле чүчү кылырын доктаалда тодаргай бижеэн.

"Терроризмге уdur демисел талазы-биле хемчеглер дугайында" Россия Федерациязынын Чазааның № 1040 доктаалынын күүселдезинин республикада чоруп турарынын дугайында" айтырыгын Чазаа хуралына чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди ТР-нің Иштики херектер яамызынын сайдынын оралакчызы В. Н. Конгар кылган. Республиккада хөй-инитиниң айыл чок чорун күштелдирер, чурттакчы чоңуу терроризмден камгалаар, онза чугула объектилерге бузуредилг хайгааралды тургузар талазы-биле сонгаарлаттынмас комплексктиг хемчеглерин алганын хуралга демдеглезин. Күүсекчи эрге-чагырга органынын ажыл-чорудулганын терроризмге уdur угландыраар ведомстволар аразынын штабын тургускан.

"Террорга уdur — Казыргы" деп профилактиктиг дүргөн операцияны республикага чоруткан. Оон түннелдерин

Чагыдылга — 2000

Хүндүлүг номчукчу!

Келир 2000 чылдың бирги чартында "Шын" солунуң чагыдылганы эгелээн. Чартык чылда чагыдылга ниитизи-биле 95 рубль. Ону тодаргайлаарга мындыг: солунуң чагыдылга өртөз 30 рубль, почта чедирилгези дээш 65 рубль. **Организацияларга — 150 рубль.** Уш айда — 31 рубль 70 коп. Бир айда — 15 рубль 80 коп. **Чагыдып алырынче далажыңар.** Чагыдылганы харылааның бүгү салбырларында хүлээп ап турар.

КАЙЫ КОЖУУН ТИЛЭЭРИЛ?

Солун, сеткүүдөрдүн Чаа 2000 чылда чагыдылганы чоруп турар. Чартык чылдың чагыдылганы декабрь 15-ке чедер, Ынчангаш санныг хонуктар артан. Келир 2000 чылда республиканың чагыс уругу солуну "Шын" 75 харлаар, төөгү талазы-биле ап көөр болза, узун, солун орук. Ол юбилейге уткуштур солунуң редколлегиясы кожуунуңга харылаа бедирлериниң аразыңга **ЭН ХӨЙ ЧАГЫДЫЛГАГЫ КОЖУУН ДЭЭШ** чарышты чарлаарын шийтирээң. Бирги черин алган кожуунуң харылаа бедиринге — 1000 рубль. Ийги — 800 рубль. Ушкү — 600 рубль. шаңналды тыпысын көрдүңен. Кожуун чагырганың даргалары, харылаа ажылашчылары, хүндүлүг тыва чоңуусу чартык чылда "Шын" солунуң шаңналы дээш **ЮБИЛЕЙЛИГ ЧАГЫДЫЛГАГА** илеткейлиг киржиринерин кыйгыдывыс. Силерниң чагыдылгандардан солунуаустун келир чыгыс салым-хуузу улуг хамаарылгалыг дээрзин утпаңар!

РЕДКОЛЛЕГИЯ.

КЫЗЫГААР АЙТЫРЫЫ

Дүүн Чазаа бажыңың хуралдар залына ТР-нің Чазааның болгаш РФ-нің Федералдыг кызыгаар албанының (ФКА) төлөзлериниң котышкан чөвүлел хуралын ТР-нің Президентиниң Ш. Д. Ооржак бошкарып эрттирген. Анаа РФ-тин ФКА-нын Директорунун бирги оралакчызы, РФ-тин ФКА-нын Кол Штабынын начальниги, генерал-лейтенант Н. С. Резниченко, РФ-тин ФКА-нын Кадрлар эргелдезинин генерал-майору Н. И. Бурнов, Авиация департаментинин начальнигиниң оралакчызы, генерал-майор А. В. Железнов, Оперативтиг-истелге эргелдезинин начальнигиниң бирги оралакчызы, генерал-майор А. А. Румянцев,

Бистин корр.

ИЕ ХУНУ-БИЛЕ

Хүндүлүг Иелер, чагыс чер-чурттуларым! Энне чырыктыгы байырлал — ИЕ хуну-биле Силерниң шуптуңарга байыр чедирип ор мен. Силерниң кызыгаар чок чагаай сеткилерин, күш-ажылыг ынак үлгеринер дээш, мерген угааныңар болгаш шуптувуска ажаал-азырап, чагаай үлгө өөрткөн Силер. Бодуңар дээш, өг-үлөнер дээш, чурттуларым дээш, уругларыңар дээш, уругларыңар дээш, уругларыңар дээш, уругларыңар дээш.

Галина САЛЧАК, РФ-тин Күрүне Думазынын депутаты.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ

Тыва Республиканың Президентини Ш. Д. Ооржактын 1999 чылдың ноябрь 25-те № 570—573 Чорлыктарын эзугаар өзүп орап салгалды кижиздеринге, кадык камгалалыңга, экономика болгаш сан-хөө ажыл-чорудулганыңа, өөродилгеге, төлөродо дамчыдылганыңа ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда үрө-түннелдиг ажылы дээш мурнакчыларын шаңнаан.

"Тыва Республиканың ад-дарыңг ажылдакчызы" Хүндүлүг аттарын: Ада-чурттуң Улуг дайыныга эки турачы бооп кирип чоран Маадыр не Вера Чүлүмөнова БАЙЛАККА; Россия Федерациязынын Сан-хөө яамызынын Тыва Республика талазы-биле Контроль-ревизия эргелдезинин ревизору Финаис Моисеевна КАЛЫАККА; "Тыва" КТРК-ния телевидение студиязынын телеоператору Алексей Очур-оолонич МОНГУШКА тывыска. "Тыва Республиканың кадык камгалалыңга ад-дарыңг ажылдакчызы" Хүндүлүг аттарын: Суд-медицина экспертиза бюрозунун суд-гистология салбырының эргелдекчизи Пина Николаевна ТРИСНИЦКАЯ;

Тыва Республиканың Президентиниң Хүндүлүг бижиктери-биле: Херээженнер шимчээшкениниң идеякеллиг киржикчизи, күш-ажылың хоочуну, Маадыр не Монгуш Манзыр-ооловна БАЛМАНЫ; херээженнер шимчээшкениниң идеякеллиг киржикчизи, күш-ажылың хоочуну, Маадыр не Чоладак-Кара Оузаковна ОНДАРНЫ; херээженнер шимчээшкениниң идеякеллиг киржикчизи, күш-ажылың хоочуну, Маадыр не Дорул Седионовна МОНГУШТУ; херээженнер шимчээшкениниң идеякеллиг киржикчизи, күш-ажылың хоочуну, Маадыр не Имнрей Содунамовна САЛЫН; херээженнер шимчээшкениниң идеякеллиг киржикчизи, күш-ажылың хоочуну, Маадыр не Мария Намзыраевна САИДЫКТЫ; Би-Хем кожуунуң Туранда № 2 ортук шоланың бундуруге өөредилгезинин мастери Михаил Петрович БУРДАКОВТУ шаңнаан

◆ МОСКВА. РФ-тин Чазааның ээлчеглиг хуралына националдар айтырын, сан-хөө-чээли байдалы болгаш өске-даа 20 хире айтырыгын чугаалажып турар үеде Чазаактың Даргазы В. Путин херенер чорупкан. Ол үеде Кремльге Россия Федерациязынын Президентини Б. Н. Ельцининиң даргалашканы-биле РФ-тин Айыл чок чорук чөвүлелиниң хуралы бооп турган. В. Путин анаа киржири-биле чорупканы ол

чүве-дир Уш шак ажыг үргүлчүлээн хурал төнүп турар өйдө Президент Б. Н. Ельцининиң кадык баксыры берген. Ону Төп клиниктиг эмнедеге доран чедирген Президентиниң бүгү талаалыг шийин көөрге, боостазын саргыры, чөдүрер болгаш шырыгып, донары илерээн Ук аарыг денди озаалдыг эвес, ынчанга Б. Н. Ельцинини Горькеде 9-ку дачазында чедирип каан

◆ МОСКВА. "Чечен Республиканы бомбалаарын соксадыр, кургаг чер шириниң калбак шаап халлашканын доктадыр болгаш А Масхадов-биле чугаалажышкыны арты эгелээр" деп "Яблоко" шимчээшкениниң удуртукчузу Г. Явлинский

саналдаан. Ынчалза-даа "Яблокону" сонгулда дачызынын ийги номеринде турар, РФ-тин Чазаа Даргазы турган С. Степашин: "Чүгүле А Масхадов террористтер-биле демиселди кады чорудар дугайында меделгел кылган сонда чугаалажышкыны-нарын кылып болур. 1994—1996 чылдарда Чечняга шериг операцияларын частыргыларын катаптып болбас"—деп меделгезин Моон алгаш көөрге, террористтерин "яблоко-лар-биле" чылча шавары болдунмас хире херек-тир.

◆ ЛОНДОН. Чечен террористтерин болгаш оларын командирлериниң аразында бот-бодун көрүшпес, кортук болгаш чарылдырыкчы хөөнер илдеп көстүп турар.

Мындыг байдал оларын федералдыг шериглерге уdur ийити хөдөлгичкинерин таарыштыраар органы бербейн турар Оон херезин болза федералдыг шериглериниң шаап халлашканын доктадырын чедип алыры-биле Аслан Масхадовтун бодунун чаштынын ораы үңгүндөн Барын чүктен дуза дилеп, оларын кыйгыры турары болур деп, "Индепендент" солун бижеэн. ◆ МОСКВА. Бо чылдың тос айларында Дагестанга болгаш Чечняга албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, ИХЯ-ның 350 ажылдакчызы өлгөни РФ-тин ИХЯ-ның сайды, генерал-полковник В. Рушайло дынаткан. (Агентилелдер меделеринден.)

Мындыг байдал оларын федералдыг шериглерге уdur ийити хөдөлгичкинерин таарыштыраар органы бербейн турар Оон херезин болза федералдыг шериглериниң шаап халлашканын доктадырын чедип алыры-биле Аслан Масхадовтун бодунун чаштынын ораы үңгүндөн Барын чүктен дуза дилеп, оларын кыйгыры турары болур деп, "Индепендент" солун бижеэн. ◆ МОСКВА. Бо чылдың тос айларында Дагестанга болгаш Чечняга албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, ИХЯ-ның 350 ажылдакчызы өлгөни РФ-тин ИХЯ-ның сайды, генерал-полковник В. Рушайло дынаткан. (Агентилелдер меделеринден.)

С. С. КОНВИЗТИ БҮРҮТКЭЭН

депутатына кандидат С. С. Конвизти ноябрь 2-де хуралында дачыларындан ойталаан турган. С. С. Конвиз ол дугайын ТР-нің Дээди судунче хомудан ТР-нің Дээди суду С. С. Конвизтиң билдириниңин

чүүлүг деп көргөш, ону РФ-тин Федералдыг Хуралының Курдумазына депутатка кандидат кылдыр бүрүткээрин ТР-нің Төп сонгулда комиссиязыңга дааскан. ТР-нің округтун сонгулда комиссиязы кызыгаарлат-

Редакторнун колонказы

Ам таптыг-ла 20 ХОН-ГАШ, келир 2000 чылдың ЯНВАРЬНЫҢ ЧАГЫДЫЛ-ГАЗЫ төнер. Санныг хонуктар саадаар эвес, карак чивеш аразында доосту бээр. Ынчангаш сөөлгү хонуктарга недир боданмай, "ШЫН" солунуң болуру-биле долажыңар, хүндүлүг номчукчу, өг-бүлө бүрүзү "Шынын" болза, кожуунуңар чарлаттыңар юбилейлиг чагыдылгага тилекчи болурунун барымдаазы улуг. Ай бурунгаар солунуң өртөз республиканың харылаа бодурулгези-биле сүмележип чугаалашкан, чартык чылда чагыдылга өртөз 95 РУБЛЬ кылдыр доктааткан бис. Ол өртөкте садгылашкандан 5 хуу үндүрүг база кирип турар. Бо талазы-биле чамдык харылаа эргелдезиниң шын эвес чагыдылга чорудуп турарын чагыдып алышкылар хомудат турар.

"Бистинч Элегесте "ШЫН" солунуң үш айда чагыдылга 41 рубль, оон кырынга садгылашкындан 5 хуу үндүрүг дөөш 16 рубль 25 көпеек немээрге, 57 рубль 25 көпеек төлөөр-дир бис. Садгылашкындан 5 хуу үндүрүг тыртарга, 16 рубль 25 көпеек болур бе? Бо киж и бодан турарга, солунуң редакция сэдип турар анес бе?" Бо чагааны Анатолый Элегесте суурдан Анатолий Торлук бистин редакцияга ноябрь 25-те, четверте боду экип берген. Бистин хоочун бижикчи-истин хомудат шын — солунуң чагыдылга өртөзүн (95 рубль) садгылашкындан 5 хуу үндүрүг кирип турар дээрзин Тываның харылааның күрүне бодурулгезинин чагыдылга талазы-биле харысалгалыг ажылдакчызы Т. Д. Чалыңга база биске бадтыкды. Ынчап келирге, чамдык харылаа ажылдакчылары чоңуу солун чагыдып алыр эргезин хажыдып турары илден.

Бистин чарлавыыста үш айда чагыдылга өртөз 31 рубль 70 көпеек турда, Элегесте каячп 41 рубль апарганың 41 рубльдин 5 хуузу 2,05 рубль болур, 16 рубль 25 көпеек кайынын тытып келгениң?

Чартык чылда 95 рубльдин 5 хуузуң алырга безин 4,75 рубль болгай "Чон караа көскү" деп чугаада уjur-ла бар, харылаа ажылдакчыларын буруузу-биле чагыдып алышкылар когаравас уjurлуг

Элегесте суурда чагыдып алышкылар, шынап-ла, аар өртөкче чагыдылга кылып ап турган болза, харылаа ажылдакчылары артык акша-на дедир эгидер апар Ынчангаш хүндүлүг номчукчулар, чагыдып алыр үеде квантия долдуруп тургаш, бистин "ШЫН" солунда чорлалды кичээңгейлиг көрүп алыңар. Айттыңар сон-түңге кандыг-даа үндүрүг төлөвөс Силер.

Светлана МОНГУШ. Бистин корр.

ЧАГААЛАР — сагыш-сеткил илелерели

Кызыгаар айтырыбы

БЕШ МЕТР ХАНЫЛАВА!

Кидыг-кызыгаар черге чурттаары сөөлгү үедө нарын болгаш берге апарганы бистин Тыва-Хем, Мөңгүн-Тайга, Өвүр кожууннары хамааржыр.

Кожа чыдар Моолдун кызыгааржылары эргезин эрттир аягылап турарын биживестин аргазы чок апарды. Чижээ, бистин Эриян кожуунун Нарын сумузунга малчынап турган афган дайынның киржикчи болуп, кончук төлөптүг, томаанын, чаа-ла 38 харды анык болду Моолдун кызыгаар шериглери кызыгаар чоогунга боолал өлүргөш, боозун алгаш чорупкан бооп турар. Малчын боду кызыгаар чанында "Чыргалаң" ажил-агымдын бригада төвүнге танылалды ажалдап турган кижилер. Моолдун кызыгаар шерин боттарынын хоюлузунга даанып алгаш, кызыгаар кылдында чораш Тыванын хамаатыларын кайы хамаанчок адып турары чажыт эвес.

Кызыгаар чоогунга балыктап турган балыкчыларын, ачыларын, малын чидиргеш кызыгаар чоогунга чораш малчынарын чок дөпө тургаш, туруп турары чангыс эвес уда болган. Чижээ, Эриян кожуунун девискээри де Качык сумузунда чурттакчылары, 65-70 харлыг пенсионерлер О.Дүгөр, А.Калчан, А.Цеден-Белди Цегинин-Гол деп черде кыштаанда чайлагже көжүп турда, моол кызыгааржылар тудуп алгаш, "Чагаан-Тологой" заставасын 10 ажык хонук тудуп турда, үндүрүп эккен-даа турдум. Ол хонук пенсионерлер оор кылып, кайгалдаптар кире эвес, 60-70 ажык хар-наамлыг улустур. Оларны көрө тура, күшбиле тудуп хоругдап турары хомуданчыг.

Тыва чон эмин эрттир бузурээчел, кээргээчел сеткилдиг-дир бис. Моол кызыгааржыларга боолалды, машина-техникавысты хавырттып, мал-маганыны оордалып турар хиревисте, моол чонну бажыннарынысче кирип, хүндүлөп, көдээ аалдарже апарып турувуста, мал одаларын олар көрүп алгаш, оон даразында кээп оордал турар деп болдар мен.

Бо чылдын март ай эгезинде Нарын сумузунун чурттакчымы, көдээде малчы А.Ишкын коданымче дүлө оорлангып кирип келген моол хамаатыны душ бооп хэрээчче боолалган. Ол Эриян кожуун эмнелгезинге 5 хире хонук эмнелгеш, Эриянның ИХК-ге ай чыгымын бистин хамаатылар ышкаш хостуг чурттааш, чуртунче чана бергенин чон билир. Кандыг-даа херекче онашпааны ол деп бодалар мен.

Тыва Республиканың кызыгаар чоогунда чонун, кайы хамаанчок кызыгаар чоогунга чораш кербен көрүндө, малчынар чите дүргөт тур черин чангаш болгаш кызыгаар шеринге эзиз хүндүлөп берилер! Балыктап, аянаарда тус черни эки билди кижиден эзертип алгаш, кызыгаар шугумун билбес болунарза, мынаар чораш хэрээ-дэа чок! Номчукка мындыг болал бажыга кирип келир босор: "Кандыг кончук бузуредиг, эки билди кижилер босор". Тодарайдып, таймылдап бижирин кылдып көрөй. Бодун Эриян кожуунун Эриян суурунда чурттап турар кижилерден. Чазын мези эштерин бо-лур дөрт балыкчы Төре-Хөлге балыктап турган чүве, ажы-төлү, алган кадайы дээш кызып турган эрлер-дир ийин. Ол оолдарга чөм чедирип бээр сорулгалыг хаптым. Балыкчыларнын чурттап турганын вагончик бажынныг четкен — кым-даа чок, мынаар тей кырында ийи кижилер тур, халдып четкеш көргөн — моол кызыгааржылар. Мээн билерин Чинге-Сукпак деп черге мени беш метр кызыгаарже кирип келген тур сен дээш, автомат ужамы-биле хал-соп тургаш, тудуп алдылар. Холдарны демир кинчи-биле кинчылээш, будумну шарып алгаш, Моолдун кызыгаар шеринге эккелдилер. Демги балыкчы эштерин база мында болдулар. Ол олчаан холдардан демир кинчын, карактардан кара пестү адырбайн чоруткаш, Улаангом хоорайында шериг кээзенин кара-бажынныг чартык ай ажы үедө туткаш, бистин федералдыг кызыгаар шеринге хүндүлөп бергеш, машинаны хавырып алгаш, курут чандырган мындыг чүве. Моол чонун ол черге канчаан чанан турганын көргөн болгаш, төрөө Тыванын чонун каттап база чагырым: "Аргалык болза кызыгаардан ырак чоруйар!" Мен Моолга кандыг черге тургузуп, канчаар чөмөгүргү турганын биживестим — берге-ле чорду. Хомуданчыг чүве актыг черге туттурганым, уругларымнын хырын кызыртып, ийди-кепезин орта келисейип тургаш, салып алганым машинамын хавырып алганым багай болду. Сергей КЫРГЫС.

АЖЫЫН КӨРГҮЗЕ БЭЭР

Тыва бурунгу түрк каганаттың составына 6-8 вектерден бактап, Кыргыз, Уйгур каганаттын, Алтын-Ханьнын, Джунгар (ойрот) күрүнелеринге каш-каш чылдарда чалгытып, оларнын чачылдарын, чуртталгазын көрүп сайырап, дүжүп балып, яныз-буру омактыг улустар-биле холбожып чорувусса-даа, тыва нациянысты арттырып алган бис. Амгы Тыва Республиканың девискээринге старейшанын тергидели-даа, аксакалдарнын сумелери-даа ажыкты болуп, бир дуугарында хоочун өбөлөрүннн дыйнап, чонун чачылчаан ужуларынын, мал-маганын ажаап, азыраарын дуржулгазын-даа олардан дыйнап, салгалдан салгалче дамчидар ужурул бис.

Ак-Сал ирей чамдык чылдарда Кызыл хоорайга ала-чайгаар шагаа байраламында аалдап кээрин билир бис. Ак-Сал ирей шажын чүдүлгезинде эвес, Ортаа Азия чурттарына ислам чүдүлгези келирини мурунунда-ла бүгү бөдүн чонун төлөөзи болуп турган. Аксакалдар — мерген угаанын, хойду көргөн боорда чонунга хүндүткелдиг кижилер чораш. Аксакалдар деп адавайында чораш өбүлүүсү, ак салдыг өбөлөр бөдүлгезин, төрөл бөлүктүк баштагы, сумелечизи болуп чораш болгаш болуп артар ужурул.

Чүлө оларны албан езуу-биле кым-даа томуйлап согулуп кабаан, ыччалза-даа көдээ чонун сеткил-сагыжында хөвээр. Аксакалдар тыва улустун бурунгу чачылдарына турбаан деп, солуга бижээз кижилер кончук-ла чаксаан, оон чонун амдыржы хандыр чынык өөлөкчө деп санаар мен. Аксакал дивес-даа болузувусса, улустун бүүзүрүн ак салдыглар черле турган, чүлө бер яныз хевиринде. Ол хамаанчок шаг

Ондарлар узунуң тывылганы

Ондар уктуг кижилериниң укталып тывылганынын дугайында ада-өбөлөрүндөн дыйнаан, билген чүүлдерин чамдык улустар амдыга дээр чугаалап чоруурлар. Дараазында ол дугайында бодумнуг дыйнааным чугааларга доктап, олче номчукчуларнын кичээнгейин угландырып көрөй.

Кырган-Хелинин салгалы Ондарларнын төрөл бөлүүсүзүп көвүдээш баштай 2 кезекке үзүлгөн. Оон соонда чоорту чангыс коданга сыншпайн баргаш Көшпес, Манчүрек, Хөдчүктүг, Чечектиг, Алды-Устүү Ишкынер, Ак, Хемчик уну, Шемин, Улуг-Хем ол ынчаар 5 кезек кылды тарап чоругулай берген. Бөгүндө Тыва черивисте Ондар хой сангы аймактарнын саньнда кирип турар. Мындыг фамилиялыг улустун чизе-данзымын чогуум тургуспаан.

Бодалдар

Хүүректиг деп черге Кырган-Хелин деп кижилер чурттап чораш дижит чүве. Оон шын адын Чамзы дээр. Каас бойду чурумалдыг, элбек кат-чичкистиг, ак-менниг, балык-байланын, үнелиг эм-өт-сигениг, делгем олар-белчирдиг Хүүректиге бай Кырган-Хелин чылды дөрт эргилдизинде кайнаар-даа көшпейн чурттап чораш. Оон бир муң чедип турган чүдөгү сарлымын 20 шаа коданга чарган турган. А өске малы — чылгы, инек, хой, өшкү та чеже кодан турган чүве.

Эмнээшккин

ЧАНГЫС-ЛА ДЕМДЕГЛЕЛ БАР

Эки кижилерин кады, кожа ажалдап, чурттап чоруур эш-өөрү, коллективни үнелеп, хүндүлээр боор чүве. Оларнын дугайында чугаанын чон үндүрер. Ындыгларын биживестинге Чаа-Хөл кожуунда ажалдап, чурттап чоруур эмчи Маадыр-оол Ховалыг-ович Хүргүл-оолду хамаарыштырып болур. Бо эмчи тускай өөренип алган эмчи мергежилден ангида, бертик-нежелди, бузулай берген аарыгларын суубайн тургаш эмнээр бойдустан чаяттынган онзагай ховар талаптыгы кижилер.

М.Х.Хүргүл-оолдун төрүттүнүп, өскөн чериле Чаа-Хөл, Ада-нези Ортаа-Хем чурттуг бөдүн арттар. Олар чедип ады-толду. Оларнын алдызы кыс, чангыс оол Маадыр-оол оол. Ынчангаш-ла ындыг боор, оон аажы-чаны оожум, кыс уругларызг, уруглууч каттырып чоруур. Адазы Даржай-оол Хүргүл-оол Ховалыг-ович, нези Чал Суруновна Кыргызтар уктуг. Иезинин адазы херээжен улустар божудар туудужу кижилер чораш чүве-дир. Маадыр-оолдун суубай эмнээр талантызы оон укталып келген магат чок.

КАЯА ЧҮДҮП, ТЕЙЛЭЭР БИС?

Каа-Хемнин Сарыг-Сеп суурга хүрээ туттуна бээрге, бичин-даа када болза, аана чон чачыгып, ынай-бээр ырак черлер чоруурда, улус кире дүжүп, тейлеп ап, хей-түдү көүрүлүшкүнүгү чоруп турган. Ол өөскүп бар чыткан чаагай чүдүлүүсү, национнал чоргааралык, шажын чүдүлгезин суур чонун экинчиге чедирбей, эки чүдүлгезин чедирбей, хевертен арс соксап, окуп калганы канчаар-даа аажок биске каража, когаралды таварыштырды.

Эрги турган хүрээвиц дүжүрге, оон турган бажыннин, оран-савазын өскөртөн келген, кымга-даа билдинмес кижилер келгеш, доран салдып тургуза тыртып алган. Ам бисте бо хүнде кандыг-даа лама, хам чок. Оозун бодал көөргө, тур када үе эрттирер, база-ла чон мегелеп, үнгөн-кирген чонуну караан чаап ажалдап турган кижилер хевирлиг.

Ынчангаш моон-биле Каа-Хем кожуунун чонуну мурвундан дилээрине болза, милиция чанында эрги истелге чери турган бажыннын хандыр нийтилдери кылдыр доктаамал тургузуп алганын чөпшээрээр кийин кире? Аана Калдар-оол Сурун-оолович Кууларнын хавырып алгаш, хонук чонун нийтилдери тургузуп алган болза, черле ажырас деп салгалды бис. Чүге дие, оон адазы Чыргактын улуг хамы чораш, аянар-дестуг ламанын огулдуар. Калдар-оол Куулар кожуунун депутаты, ийчи-кажыс чон мегелеп, үе-дана чүве чугаалап чоруур улуска деннээр арга чок, шыраак хам. Ол бажын арылгаш, уругдарыг сындагызы чаладып, база-ла чон мегелеп, үнгөн-караан көрүрү, шыраак, бузуредиг кижилер. Кажан бо айтырыгы Сарыг-Сепке чугаалажып, айтырыг көрүрерине выкы айтырыг чугула, нарын, ычангаш депутаттарын киржилгезин, оларнын саналы херек дээр. Калдар-оол Куулар амгы үедө Зубовкада чурттап турар. Соок-чарда оон ынай-бээр чалаары чадап, дем-дере багай улуска даяа шүүттүг.

СЕТКИЛИМ ААРЫП ЧОРУ

Ойнап өскөн чуртум — байла оран. Өвт-сигенин, тараа-быдаанын дүжүдү чүге дечээр? "Тийлелге" колхозунун уздизилкчилери арттарын салышкан малы 36 кодан чедир өскөн, инек үш ферма. 80 чылдарын эгезинге чедир "Тийлелге" совхозу бүгү республиканын дужаар тараа планынын чартык кезинин күрүнө шыгамырынга уруп турду. Машина-техника талазы-биле чугаалаан-даа херээ чок.

Ам бо хүннерде хой малдын кизи бештиг чолуе. Кажалар, кыштанга дозуу-биле кургуглаан, МТМ, гараж, оон чанынга турган хой өрээлдиг улуг хемчээлдиг бажыннын чүлө орну туруп калган. Кудумчуларда хой-хей бажыннарнын өрттенген кезектери, чартымын буза берген өвүр-хевирин чидирген, көжүрүп апарган бажыннардан арткаан ийи-чангыс бажыннар ээнир-реп калган тургулар. Оон-комбайннар, тракторлар, көдээ ажил-агый машиналары, яныз-буру чүкү машиналары аана-ла читкилей берген. Ээ чок, харымсалга чоктан, хууждуушкунун хандыр ийин.

Кара угаан-биле бодал чоруурга, эгиттинмес частырыларын кылып чорашымыс олдур. Ажил-агыйн башкарынын хыян тып ажалдап берген, мергежил-талантыг директорларын депшидип, кожуун, харын-даа чазак черинче стол кадарары-биле ап турганымыс чажыт эвес-ле болгай. Оон орунга чаа кижилер ажил-агый-биле таныжып турда үе херек. Чон-биле чедир ажалдап шыдаас, ханы угаан чок кижилерин четпези-биле бүгү чүве сандаар, буураарынга таваржып турганы оол. "Тийлелге" совхозунун сан-чугаарайлары-биле деннээр, кээргезинч-ле-дир. Моон сонгаар кескен тараа-сигенин чаагай чыдын, ан-дарган черинин бир яныз чыдын кымнар тынарал?

Маадыр-оол СААЯ, Чаа-Хөл кожуун.

— Анчаар иштинде шалчыларны эккел, оглум — дээр.

Серен-оол ОЮН, Хову-Аксы.

Авторнун фотозтюдун

Хар баштыг ширбиилдер

НОВАБРЬ 29 - ТАН ДЕКАБРЬ 5 - КЕ ЧЕДИР

Гонедельник - НОВАБРЬ 29

ОРТ 6:00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ... 9:15 "Хоранныг-ла кулугур", т/с.

10:20 ХУУЛГААЗЫННАР ШӨЛҮ... 18:15 "Дүргөдөткөн дуза", т/с.

18:45 Мында болгаш ам... 19:30 Агаар... 20:45 Тамчыктыг удунар, чаштар!

7:00, 8:00, 9:00 МЕДЭЭЛЕР... 17:20 Суурга... 18:45 Коллаж.

18:45 Коллаж... 19:05 "Россия" "Тегерик стол" Политиктиг санал-онал солчул-газы.

фильм... 7:00 БӨГҮН... 14:00 БӨГҮН... 21:35 "Иелээ", уран-чечен

11:45 "Ойнаар-кыстар" 12:00 БӨГҮН... 16:30 "Көрүнчүк, көрүнчүк", т/с.

фильм... 23:25 ИТОГО... 00:00 — 00:54 ТҮННӨЛДӨР... ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ...

Бторник - НОВАБРЬ 30

ОРТ 6:00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ... 9:15 "Хоранныг-ла кулугур", т/с.

12:00 МЕДЭЭЛЕР... 18:15 КВН планета... 19:40 Агаар

20:45 Тамчыктыг удунар, чаштар!... 11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с.

11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с... 18:25 "Сонгулдалар-99" МЕДЭЭЛЕР.

18:45 Коллаж... 19:05 "Россия" "Тегерик стол" Политиктиг санал-онал солчул-газы.

7:40 Дуза... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

16:00 БӨГҮН... 21:35 "Иелээ", уран-чечен

ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ... 23:35 Хүннүн маалыры

Среда - декабрь 1

ОРТ 6:00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ... 9:15 "Хоранныг-ла кулугур", т/с.

12:45 "Торпедоносчулар" у/ч фильм... 19:40 Агаар

12:00 "Мээн өг-бүлөм" 12:50 Гомеопатия болгаш калдыкшыл.

12:00 "Мээн өг-бүлөм" 12:50 Гомеопатия болгаш калдыкшыл.

19:35 "Тегерик стол" Политиктиг санал-онал солчул-газы.

7:00 БӨГҮН... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

12:25 "Эрги телевизор" 14:00 БӨГҮН

ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ... 23:35 Хүннүн маалыры

Четверг - декабрь 2

ОРТ 6:00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ... 9:15 "Хоранныг-ла кулугур", т/с.

12:50 "Школа директорунун хүн демдегели", у/ч фильм... 19:40 Агаар

20:45 Тамчыктыг удунар, чаштар!... 11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с.

10:10 "Цыган кыс", т/с... 18:15 "Мээн амыдыралым — мээн холумда"

18:35 "Сонгулдалар-99" МЕДЭЭЛЕР... 19:05 Коллаж.

7:00 БӨГҮН... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

12:25 "Эрги телевизор" 14:00 БӨГҮН

ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ... 23:35 Хүннүн маалыры

Пятница - декабрь 3

ОРТ 6:00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ-БИЛЕ... 9:15 "Хоранныг-ла кулугур", т/с.

12:00 МЕДЭЭЛЕР... 18:15 "Каламбур" 19:40 Агаар

23:50 "Отель" 00:20 МЕДЭЭЛЕР... 11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с.

12:00 Ток-шоу... 12:50 Гомеопатия болгаш калдыкшыл.

19:05 "Сонгулдалар-99" МЕДЭЭЛЕР... 19:35 "Россия" "Тегерик стол" Политиктиг санал-онал солчул-газы.

7:40 Дуза... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

15:40 Мультифильм... 21:35 "Иелээ", уран-чечен

ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ... 23:35 Хүннүн маалыры

Суббота - декабрь 4

ОРТ 8:00 МЕДЭЭЛЕР... 11:05 "Альф", т/с

программа... 11:30 Эртеги почта... 18:50 "Россияга итальяннар"

23:50 "Отель" 00:20 МЕДЭЭЛЕР... 11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с.

10:00 Эртегинин мендизи-биле, чурт!... 18:15 "Мээн амыдыралым — мээн холумда"

19:05 "Сонгулдалар-99" МЕДЭЭЛЕР... 19:35 "Россия" "Тегерик стол" Политиктиг санал-онал солчул-газы.

7:40 Дуза... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

15:40 Мультифильм... 21:35 "Иелээ", уран-чечен

ТВ ЦЕНТР 10:00 НАСТРОЕНИЕ... 23:35 Хүннүн маалыры

Воскресенье - декабрь 5

ОРТ 8:00 МЕДЭЭЛЕР... 11:05 "Альф", т/с

11:35 Калдыкшыл... 12:05 "Шыны Руслан" у/ч фильм... 18:50 "Россияга итальяннар"

21:00 Сергей Доренконун автор программасы... 11:00 "Бистин чажидывыс чайы", т/с.

10:30 "Аншлаг" болгаш К' 11:30 Полный модерн

20:00 КӨРҮШ... 21:00 "Парижтен келген душук кыс" лириктиг комедия

10:45 Камгалал албаны... 14:30 "Ашакка барбар, кыстар", комедия

17:15 "Фитиль" 17:25 "Улуг ада-иелер"

ЛЕКАНАЛ 15:00 БОЛУУШКУННАР... 23:35 Хүннүн маалыры

ШЫН Кызмат хоорай... РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЈА: Маалдыр-оол Калчак, Алдын-кыс Монгуш... КИЛДИСТЕР: Нитилдест-политиктиг кылдыс... АҒАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465;